

Кырбашова М.Т.

ОКУУЧУЛАРДА ТААНЫП-БИЛҮҮЧҮЛҮК ӨЗ АЛДЫНЧАЛЫКТЫ ТААНЫП-БИЛҮҮЧҮЛҮК ТАПШЫРМАЛАРДЫН ЖАРДАМЫ МЕНЕН КАЛЫПТАНДЫРУУ ЖОЛДОРУ

Кырбашова М.Т.

ПУТИ ФОРМИРОВАНИЯ ПОЗНАВАТЕЛЬНОЙ САМОСТОЯТЕЛЬНОСТИ УЧЕНИКОВ С ПОМОЩЬЮ ПОЗНАВАТЕЛЬНЫХ ЗАДАЧ

М.Т. Kyrbashova

WAYS OF FORMATION OF COGNITIVE INDEPENDENCE OF STUDENTS WITH COGNITIVE TASKS

УДК:371.382:373

Макалада автор таанып-билүүчүлүк тапшырмаларды пайдалануу жогорку класстын окуучуларынын чыгармачылык жөндөмдүүлүктөрүн активдештирип, билимди ар кандай маалымат булактарынан алуу жана аларды жаңы абалда пайдалана билүү билгичтигин өнүктүрүп, таанып-билүүчүлүк өз алдынчалыктын калыптанышына жакшы шарттарды түзөт деп белгилейт. Таанып-билүүчүлүк тапшырмаларды жогорку класстын окуучуларынын аткарышынын анализдөөнүн жыйынтыгы менен, стихиялуу калыптанып жаткан таанып-билүүчүлүк өз алдынчалыктын реалдуу деңгээли табылгандыгына токтолот. Ал деңгээл окуучуларынын таанып-билүүчүлүк өз алдынчалыгын калыптандырууда стандарттык эмес сабактын педагогикалык мүмкүнчүлүгүн эксперимент аркылуу изилдөөгө шарт түзөөрүн айтат.

Негизги сөздөр: билим, орто мектеп, жогорку класс, окуучулар, таанып-билүүчүлүк, өз алдынчалык, таанып-билүүчүлүк тапшырмалар, стандарттык эмес сабак.

В статье рассмотрены возможности различных познавательных задач и источников информации с помощью которых старшеклассники развивают свои способности для использования их в новых условиях, активизации творческих способностей и познавательной самостоятельности. Результаты анализа выполнения познавательных задач, дают возможность найти реальные уровни формирования познавательной самостоятельности учащихся, которые создают условия экспериментально исследовать уровни данного качества личности.

Ключевые слова: знание, средняя школа, старший класс, ученики, познавательность, самостоятельность, познавательные задачи, нестандартный урок.

Таанып-билүүчүлүк өз алдынчалык – инсандын социалдык мааниге ээ болгон касиеттеринин бири. Анын өнүгүшү илимий-техникалык жана социалдык прогресске көз каранды болгон проблемаларга кирет. Таанып-билүүчүлүк өз алдынчалык окутуунун максаттарынын бири болуп саналат, анткени азыркы мектеп бат жаңырып жаткан социумдун шарттарындагы жашоого бүтүрүүчүлөрдү даярдашы керек. Албетте, жашоо сценарийин мектепте гана эмес, андан сырткары жерде дачыгармачлык жана өзүн-өзү өнүктүрүү ыкмасын калыптандыруу зарыл. Таанып-билүүчүлүк өз алдынчалык жаңы билимдерге ээ болууга жана азыркы шарттагы маалыматтардын көп түрдүүлүгүн жана жеткиликтүүлүгүн сын көз караш

менен ойлоноуга керектүү болгон окуучунун инсандык касиети болуп саналат.

Билимдердин үзгүлтүксүз жаңыланышы азыркы мектептердеги билим берүүнүн ролун төмөндөтөт, анткени конкреттүү жашоо кырдаалында бүтүрүүчүгө кайсы билим керектүү экендигин алдын ала билүүгө болбойт. Ушундан улам, акыл эсти «камдалып» коюлган билим менен толтуруунун зарылычылыгы деле жок болот, анткени маалыматты сактоонун башка жолу бар жана аны колдоно билүү манилүү болуп саналат, ошондуктан окуучу демилге көтөрбөсө, ал жашоого даяр жана ийгиликтүү деп айтууга болбойт, ал өзүнө жоопкерчилик ала жана белгисиз абалда чечим чыгара албайт, жалпы жыйынтык үчүн командада иштөөгө үйрөнгөн эмес, билимди өз алдынча алганга жана керектүү маалыматты таап, колдонгонго жөндөмсүз болот.

Таанып-билүүчү тапшырмалар жогорку класстын окуучуларынын чыгармачылык жөндөмдүүлүктөрүн активдештирип, билимди ар кандай маалымат булактарынан алуу жана аларды жаңы абалда пайдалана билүү билгичтигин калыптандырат, б.а. таанып-билүүчүлүк өз алдынчалыктын калыптанышына жакшы шарттарды түзөт.

Эмпирикалык изилдөөнүн максаты биологиядан стандарттык эмес сабактардын системасын колдонуу, жогорку класстын окуучуларынын таанып-билүүчүлүк өз алдынчалыгынын калыптанышына кандай таасир этээрин текшерүү болду.

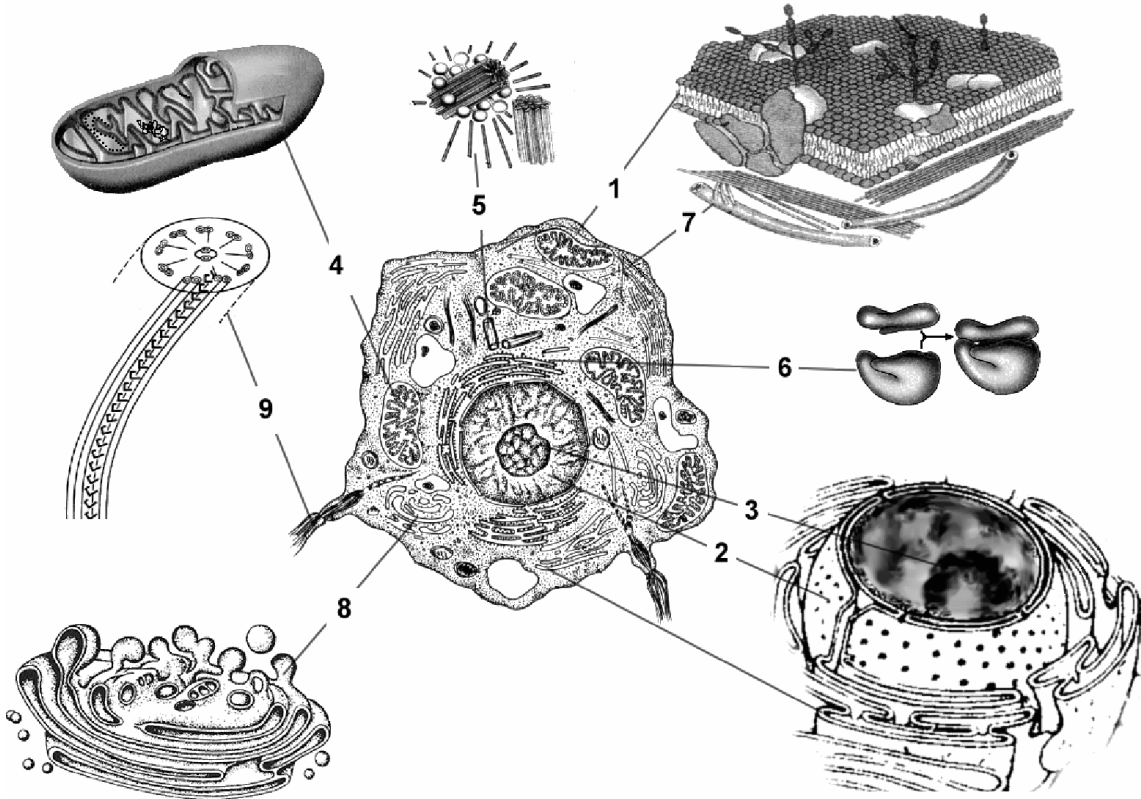
Эмпирикалык изилдөөнүн божомолу төмөндөгүдөй: эгерде жогорку класстарда биологияны окутууда стандарттык эмес сабактардын системасын пайдаланса, анда окуучулардын көпчүлүгүндө мурункуга салыштырмалуу таанып-билүүчүлүк өз алдынчалыктын жогорку деңгээли байкалат.

Таанып-билүүчүлүк өз алдынчалыктын реалдуу деңгээлдерин изилдөөнү атайын калыптандыруусуз, 2014 жылдын октябрь айында эксперименталдык мектептердин 10-11 класстарынын 294 окуучусуна жүргүздүк. Изилдөө атайын иштелип чыккан таанып-билүүчүлүк тапшырмалардын жардамы аркылуу жүргүзүлдү. Ал тапшырмалардын курамында карама-каршылыктар, теориялык билимин практика менен байланыштыруучу, логикалык ой жүгүртүүсүн өнүктүрүүчү ж.б. тапшырмалар бар. Мисалы, биологиялык диктантта окуучуларга прокарриоттук жана

эукариоттук клеткалардын түзүлүштөрү тартылган кагаздарды тараттык. Ар бир окуучу прокариоттук жана эукариоттук клетканын түзүлүшүндөгү айырмачылыктарды салыштыруу менен, структуралык

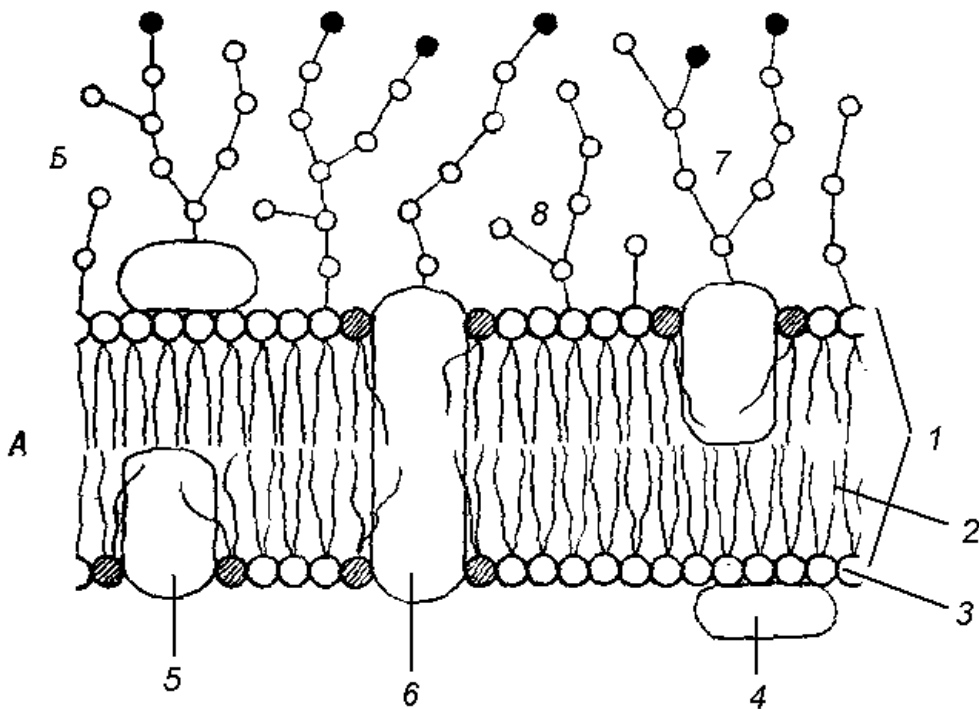
бөлүктөрүн белгилеп чыгышты. Бүткөндөн кийин кагаздын аягына өзүнүн аты-жөнүн жазып, жыйнап беришти. мисалы, эукариоттук клетканын түзүлүштөрүн мүнөздөп, белгилеп чыккыла. (сүрөт 1).

Сүрөт 1

Клетканын суюктук-мозаикалык моделинен түзүлүштөрүн белгилеп чыккыла:

Сүрөт 2

Проблемалуу тапшырмаларды чечимин баалоо үчүн төмөндөгү таблица пайдаланылды.

Таблица 1. – Таанып-билүүчүлүк тапшырмалардын чечимдеринин негизинде таанып-билүүчүлүк өз алдынчалыктын деңгээлдерин аныктоо критерийлери

Деңгээлдери Критерийлери	Төмөнкү	Ортоңку	Жогорку
Тапшырмадагы проблеманы түшүнүүсүнүн тактыгы	Тапшырмадагы проблеманы окуучу туура эмес түшүнгөндүгүн көрсөтөт	Окуучу проблеманы жөнөкөй жана үстүрттөн түшүнөт	Окуучу тапшырмадагы проблеманы толук жана так түшүнөт
Туура мотивацияланган жооптун болушу	Окуучунун жообу коюлган милдет менен туура келбейт	Окуучунун жообу жетишсиз, негизделбеген	Окуучунун сунуш кылган жообу туура жана аргументтүү. Анда далилдүү тезистер берилген
Тапшырманын бир же бир нече жообун табуу	Окуучу бирден көп эмес тапшырманын жообун табат	Окуучу тапшырманын эки жообун табат	Окуучу тапшырманын экиден көп жообун табат
Аргументтин тууралыгы жана толуктугу	Окуучу өзүнүн жообун туура эмес берет же аргументтей албайт	Окуучу суроого туура жооп берет, бирок бир аргумент менен эле чектелет же анын аргументи жөнөкөй жана үстүрттөн болот	Окуучу эки же андан көп туура аргументтерди келтирет. Тапшырмадагы проблеманы туура негиздейт
Жооптогу ашыкча материалдын болушу же жок болушу	Окуучунун жообу баш-аламан, анда тапшырманын проблемасына тийиштүү эмес төрткө жакын материалдар бар	Окуучунун жообу салыштырмалуу тактыгы менен мүнөздөлөт, бирок анда мотивациясы жок кайталоо, проблемадан чектөө байкалат	Окуучунун жообу тактыгы менен мүнөздөлүп, ашыкча материал болбойт
Логикалык каталардын болушу же жок болушу	Окуучунун иши үзгүлтүктүү же жообунда 3 логикалык ката бар: проблемага карама-каршы пикир; жооптун иретсиздиги	Окуучунун ишинде бир же эки логикалык ката бар: мурунку айтылган ойду далилсиз кайталоо	Окуучунун жообу бири-бири менен байланыштуу, далилдүү. Так жана өз алдынча логикалык катасы жок
Тапшырманын аткаруу үчүн колдонулган маалымат булактарынын саны жана сапаты	Суроого жооп берип жатып окуучу текстин же окуу материалын үстүрттөн билээрин көрсөтөт	Суроого жооп берип жатып окуучу бир нече маалымат булактарын көрсөтөт, бирок ага кайрылуу мазмуну үстүрттөн болот	Суроого жооп берип жатып окуучу материалды толук, терең түшүнөөрүн көрсөтөт, аргумент учурунда ар кандай маалымат булактарына таянат
Далилдөө учурундагы фактикалык материалдардын тактыгы жана ишенимдүүлүгү	Окуучу фактикалык каталарды кетирет (материалдын фактыларын үстүрттөн карайт)	Окуучу жообунда фактикалык туура эмес фактылар болот (убактысын же ордун туура эмес айтат)	Окуучунун ишинде фактылык каталар жана так эмес фактылар толугу менен кездешпейт

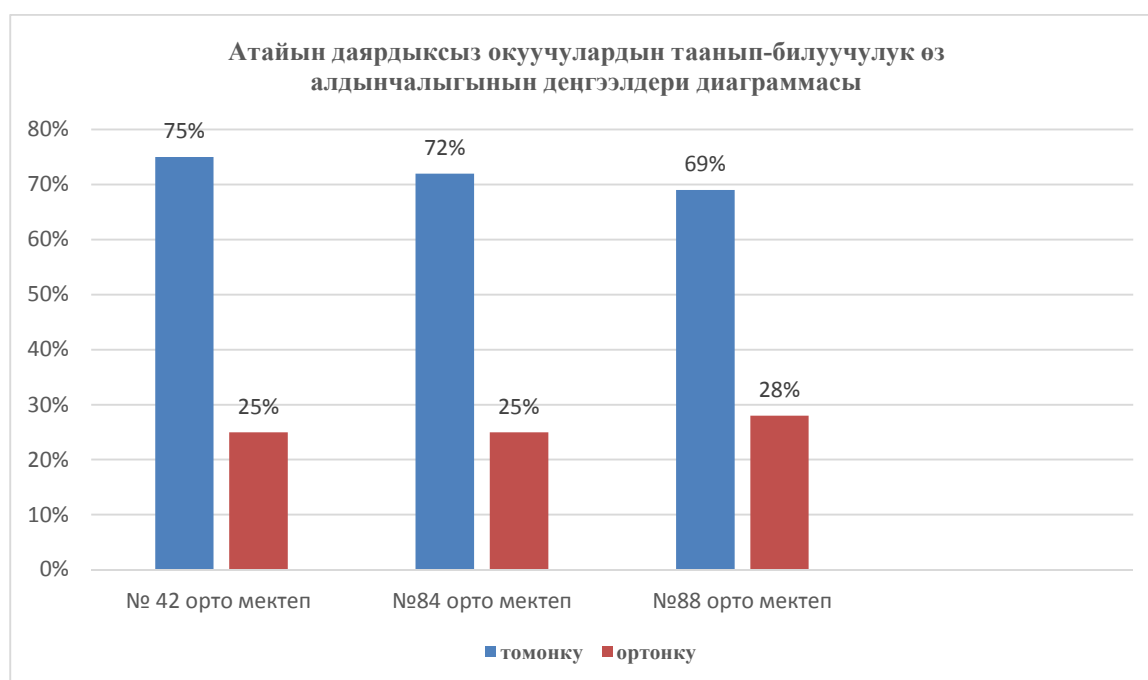
Таанып-билүүчүлүктүн өз алдынчалыктын биз белгилеген деңгээлдери иш жүзүндөгүгө караганда белгилүү шарттарга ээ, анткени иш жүзүндө бир эле окуучу таанып-билүүчүлүк тапшырманы ар кандай деңгээлде аткарат. Окуучунун жалпы таанып-билүүчүлүк өз алдынчалыгын табуу үчүн биз төмөндөгү методиканы пайдаландык. Биз таанып-билүүчүлүк өз алдынчалыктын ар бир деңгээлине туура келүүчү коэффициент койдук: төмөнкүгө – «1», ортоңкуга – «2», жогоркуга – «3». Окуучунун таанып-билүүчүлүк өз алдынчалыгынын жалпы деңгээлин окуучунун тапшырманы чечүүдөгү алган коэффициенттердин суммасын кошуп, ортоңку арифметикасын чыгаруу менен алдык.

Эксперимент башталганга чейинки, атайын даярдоосу окуучулардын таанып-билүүчүлүк өз алдынчалыгынын деңгээлдеринин жыйынтыгы төмөндөгү таблицадa берилген.

Таблица 2. – Атайын даярдоосуз окуучулардын таанып-билүүчүлүк өз алдынчалыгынын деңгээлдери

Таанып-билүүчүлүк өз алдынчалыктын деңгээлдери	Класстагы окуучулардын саны																							
	№ 42 мектеп								№ 84 мектеп								№88 мектеп							
	10 а (27)		10 б (25)		11 а (23)		11б (25)		10а (26)		10 б (25)		11а (22)		11б (24)		10 а (27)		10б (26)		11 а (23)		11б (21)	
	Аб.	%	Аб.	%	Аб.	%	Аб.	%	Аб.	%	Аб.	%	Аб.	%	Аб.	%	Аб.	%	Аб.	%	Аб.	%	Аб.	%
Төмөнкү $x \pm 0,5a$	20	74	18	72	18	78	19	76	21	81	19	76	17	77	15	62	20	74	19	73	16	69	14	67
Ортоңку $x \pm 0,5a$	7	26	7	28	5	22	6	24	5	19	6	24	5	23	9	38	7	26	7	27	7	31	7	33
Жогорку >math>x \pm 0,5a</math>	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0

Диаграмма 1

Эксперимент башталганга чейинки кесинди, окуучулардын дээрлик баардыгы таанып-билүүчүлүктүн өз алдынчалыгынын төмөнкү жана ортоңку деңгээлдеринде экендиги билинди. Тапшырмалар негизинен төмөнкү деңгээлде аткарылды (№ 42 мектеп 10а – 74%, 10б – 72% 11 а – 70%, 11 б – 76%, №84 мектеп 10а – 73%, 10б – 76%, 11а – 76%, 11б – 73%, №88 мектеп 10а – 74%, 10б – 73%, 11а – 65%, 11 б – 67%). Кээ бир окуучулар берилген тапшырмага терс мамиле кылып аткарышкан жок (№ 42 мектеп – 10а – 3 окуучу, 10б – 2 окуучу, 11 б – 1 окуучу, №84 мектептен – 10а – 1 окуучу, 11б – 3 окуучу, №88 мектептен – 10а – 1 окуучу, 10б – 2 окуучу). Билимдердин жана билгичтиктердин калыптанышынын жалпы деңгээли жана аларды жаңы

абалда колдонуу жөндөмдүүлүктөрүн төмөн деп бааладык. Аталган мектептердеги төрт класстын 78 окуучусу (26%) гана биология боюнча таанып-билүүчүлүк тапшырмаларды аткаруу үчүн теориялык билимин колдонууга жана тапшырмалардагы интеллектуалдык карама-каршылыктар абалынан чыгуу үчүн жаңы маалыматты издөө жөндөмдүүлүгүнө ээ экендиги билинди.

Биз көрсөткүчтөрү төмөн 10а, 11а класстарды эксперименталдык, ал эми көрсөткүчтөрү жогору болгон 10б, 11б класстарды класстарды – текшерүүчү класстар деп аныктап алдык.

Ошентип изилдөөнүн анализдик-диагностикалык этабынын жүрүшүндөгү алынган жыйынтыктар төмөндөгү *корутундуга* алып келди: тандалган

класстардын окуучуларынын бардыгы таанып-билүүчүлүк өз алдынчалыктын төмөнкү деңгээлине ээ. Таанып-билүүчүлүк кызыгуу алар үчүн баш аламан, көпчүлүк темалардан же белгилүү тапшырмаларды аткаруудагы таанып-билүүчүлүк активдүүлүгү төмөн. Биздин оюбузча бул абал бир нече себептер менен түшүндүрүлөт:

- мугалимдердин предметке оң мамилени калыптандырууга жетишсиз көңүл бургандыгы;
- туруктуу мотивацияны калыптандырууга көңүл бурбагандыгы;
- мектептердеги салттуу сабактын басымдуулук кылышы.

Аналитикалык-диагностикалык этаптын жана таанып-билүүчүлүк тапшырмаларды диагноздоону апробациялоонун жыйынтыгы менен, стихиялуу калыптанган, таанып-билүүчүлүк өз алдынчалыктын реалдуу деңгээли табылды. Бул этаптагы жыйынтыктардын анализи жогорку класстын окуучуларынын таанып-билүүчүлүк өз алдынчалыгын калып-

тандырууда стандарттык эмес сабактын педагогикалык мүмкүнчүлүгүн табууну калыптандыруучу эксперимент аркылуу шарт изилдөөгө шарт түздү.

Пайдаланылган адабияттар:

1. Акимов, С.И. Биология в таблицах, схемах, рисунках. Учебно-образовательная серия [Текст] / С.И. Акимов. – М.: Лист-Нью, 2004. – 17 с.
2. Алимбеков А. Окутуунун жалпы методдору [Текст] / А. Алимбеков. – Бишкек, 2004. – 52 б.
3. Бекбоев И. Азыркы сабакты даярдап өткөрүүнүн технологиясы [Текст] / И. Бекбоев, А. Алимбеков. – Бишкек: Бийиктик, 2001. – 28 б.
4. Богданова, О.К. Современные формы и методы преподавания биологии в школе [Текст] / О.К. Богданова. – Харьков: Основа, 2003. – 34 с.
5. Богоявленский, Д.Н. Приемы умственной деятельности и их формирование у школьников [Текст] / Д.Н. Богоявленский // Вопросы психологии. – 1969. – №2. – С. 25-38.

Рецензент: д.п.н., профессор Чоров М.Ж.